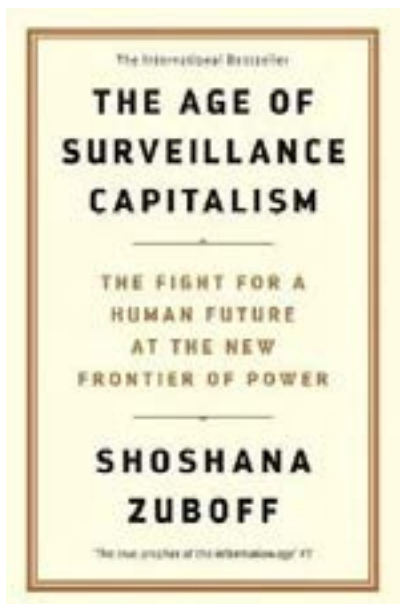

Весна Станковић Пејновић*

*Институт за политичке
студије, Београд***

Zuboff, Shoshana. 2018. *The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs, 704 str.

Израз надзорни капитализам указује на везу између дигиталних алата, прикупљања и праћења података велике масе становништва и

промоције понашања оријентисаног ка потрошачима који унапређује интересе неолибералног капитализма. У данашњој фази надзорне еволуције капитализма, средства за производњу су подређена све сложенијим и свеобухватнијим „средствима за модификацију понашања“. На овај начин, надзорни капитализам ствара нову врсту моћи коју Шошана Зубоф (*Shoshana Zuboff*) назива инструментаризам. Инструментарна моћ познаје и обликује људско понашање према туђим циљевима.

У свом темељу надзорни капитализам је паразитски и самореференцијалан. Он оживљава стару слику капитализма Карла Маркса као вампира који се храни радом, али са неочекиваним обратом. Уместо рада, надзорни капитализам се „храни“ свим аспектима искуства сваког човека (16). Капиталисти надзора брзо су схватили да могу да раде шта желе, и то чине. Заговарајући еманципацију, апелујући и експлоатишући савремене стрепње, њихова права намера је остала сакривена.

Надзорни капитализам је нови актер у историји, и

* Имејл-адреса: vesna.stankovic.pejnovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оригинални и *sui generis*. Он је различити од било чега другог, као посебан облик са сопственом физиком времена и простора (20). Надзорни капитализам није технологија; то је логика која прожима технологију и проводи је у дело. Такав капитализам је тржишна форма која је немислива изван дигиталног миљеа, али није исто што и „дигитална”. Надзорни капитализам је логика на делу, а не технологија. То је њена бит јер надзорни капиталисти желе да мислимо да је њихово деловање неизбежни израз технологија које користе (21). Овакав капитализам није својствени резултат дигиталне технологије, нити је неопходан израз информационог капитализма (85). Иако се заснива на коришћењу многих технологија, не може се изједначити ни са једном технологијом. Користи машинску интелигенцију, али се не може свести на те машине. Производи и ослања се на алгоритме, али није исто што и алгоритми (22). Надзорни капиталисти знају све о нама, док су њихове операције нама непознате. Они акумулирају огромне домене новог знања од нас, али не и за нас и предвиђају нашу будућност због туђе добити, а не наше (17).

Многи научници су описали нове услове као неофеудализам, обележен консолидацијом елитног богатства и моћи, далеко изван контроле обичних људи и механизма демократског пристајка (Zafirovski 2007, 393–427; Greenwood 2017, 163). Пикети (*Piketty*) то назива повратком у „патримонијални капитализам”, повратком у предмодерно друштво у коме нечије животне шансе зависе од наслеђеног богатства, а не од меритократског достигнућа (*Piketty* 2014, 237–270).

Гугл (*Google*) је за надзорни капитализам оно што су Форд Мотор Цомпани и Генерал Моторс за менаџерски капитализму заснован на масовној производњи. Он је пионир, откривач, разрађивач, експериментатор, водећи практичар, узор и дифузни спој надзорног капитализма (65). У Гуглу је циклус оријентисан према појединцу као свом субјекту, али без физичког производа за продају, изван тржишта, у интеракцији са „корисницима”, а не у тржишној размени са купцима. Гуглови корисници нису купци: не постоји економска размена, цена и профит. Корисници немају улогу радника (71). Гугл је открио овај неопходни елемент нове логике акумулације: мора да оствари права на узимање информација

од којих зависи њен успех. Способност корпорације да сакрије ово одузимање права зависи од језика и техничких метода или корпоративне политике тајности (89). Надзор над капиталистичким фирмама, почев од Гугла, доминира у акумулацији и обради информација, посебно информација о људском понашању. Они знају много о нама, али наш приступ њиховом знању је оскудан: скривен у сенци текста који читају само нови свештеници, њихови шефови и њихове машине (186). Са друге стране, важно је да се напомене да Фејсбук, као прототип надзорног капитализма, снажно утиче за психолошке потребе младих, стварајући нове изазове за развојне процесе који граде индивидуални идентитет и личну аутономију. Ефекти ових изазова већ је изражен као емоционални данак социјалних медија на младе људе (418).

Необични производи надзорног капитализма су усмерени на наше понашање, а да при том остану потпуно равнодушни према нама. Корисници више нису сами себи сврха, већ су постали средство за постизање циљева других (88). Надзорни капитализам полаже права на објекат људске природе за нови изум робе. Сада је људска привола разорена, уништена

и узета за тржишни пројекат другог века (94). Надзорни капитализам се не може замислити као нешто „тамо” у фабрикама и канцеларијама. Његови циљеви и ефекти су сама људска бића (187).

Уместо „политике” или „друштвеног уговора”, капитализам и све више капитализам надзора обликују деловање. Нестрпљиво се очекују нова бихевиорална будућа тржишта и „циљане апликације” (202). Нови инструменти капитализма надзора приказују деловање и услове читавог света као токове понашања. Сваки део ослобођен је свог живота у друштвеној заједници, која више није непријатно оптерећена моралним расуђивањем, политиком, друштвеним нормама, правима, вредностима, односима, осећањима, контекстима и ситуацијама.

Инструментарска моћ има свој израз у свеприсутној сензуалној, умреженој, рачунарској инфраструктури коју називам Велики Други; и нове и дубоко антидемократске визије друштва и друштвених односа. За Шошану Зубоф инструментаризам је врста моћи без преседана. Ако се инструментарна моћ посматра кроз старо разумевање тоталитаризма, може се прикрити оно што је лажичије и опасно. Тоталитаризам је лажичије и опасно. Тоталитаризам је лажичије и опасно.

литаризам је био трансформација државе, пројекат потпуног поседовања. Инструментаријанизам и његова материјализација у Великом Другом сигнализирају трансформацију тржишта у пројекат потпуне извесности, подухват који је незамислив изван дигиталног миљеа и логике надзорног капитализма (26). Инструментаријанизам је инструментализација понашања у сврху модификације, предвиђања, монетизације и контроле. Инструментализација означава друштвене односе који групу оријентишу на људско искуство док надзорни капитал управља машинама које нас трансформишу у средства за постизање циљева туђег тржишта. Надзорни капитализам нас је приморао да прихватимо капитализам без преседана, а сада нас инструментарна моћ приморава на друго суочавање са невиђеним (331).

Не постојање уговора је средство за модификација понашања, па је и због тога суштински модалитет надзорног капитализма, али не кроз аутоматизацију друштва, већ заменом друштва машинским деловањем диктираним економским императивима (212).

Надзорни капиталисти изјављују да имају право да модификују понашање других због зараде према методама

које заобилазе људску свест, права појединачних одлука и читав комплекс саморегулативних процеса које сумирамо појмовима као што су аутономија и самоодређивање.

Надзорни капиталисти следе два различита наратива као „експериментатора” који користе своју асиметрију знања у наметању своје воље корисницима са спектакуларним растом корисника и прихода (282). Са толико много људи који одбацују праксу надзорног капитализма, чак и узимајући у обзир колико мало нас заправо зна о тим праксама, како то да је могуће да је ова тржишна форма успела? (321).

Разлога је много. Аутор књиге их наводи 16.

1. Овај облик капитализма је без преседана. Већина људи се није опирала раним упадима Гугла, Фејсбука и других надзорних капиталистичких операција, јер је било немогуће препознати начине на које су се они разликовали од било чега што је раније било. 2. Декларација као инвазија: Недостатак предности оставио нас је разоружане. У међувремену, Гугле је усавршио уметност инвазије, узимајући оно што је желео и називајући их њиховим. У прошлости су људи претраживали Гугл, али сада Гугл претражује вас (248). 3. Историјски контекст: Над-

зорни капитализам пронашао је уточиште у неолибералном добу који је изједначавао владину регулацију пословања са тиранијом. Овај „параноични стил” фаворизовао је режиме самоуправљања који су наметали ограничења корпоративним праксама. 4. Утврђивање: Гоогл је агресивно штитио своје пословање успостављањем својих јавних функција у изборном процесу, снажним односима са изабраним и именованим званичницима, великим трошковима за лобирање и сталном кампањом културног утицаја и хватања „меке моћи”. 5. У циклусу одузимања имовине Гуглу, а касније у Фејсбуку, надзорнички капиталистички лидери савладали су фазе одузимања имовине, кроз низ тактика, од разрађених гамбита за одnose с јавношћу до правних борби, а све дизајниране да купе време за постепено навикавање до некад нечувених чињеница. 6. Зависност: Бесплатне услуге Гугла, Фејсбука и других апеловале су на латентне потребе појединаца друге модерности који траже ресурсе за ефикасан живот у све непријатељском институционалном окружењу. Већини људи је тешко да се повуче из ових комуналних услуга, а многи размишљају да ли је то уопште могуће. 7. Лични интерес: Нова тржишта су пре-

обликовала понашање људи, стварајући мреже сапутника, партнера, сарадника и купаца чији приходи зависе од императива предвиђања. 8. Укључивање: Многи људи осећају да ако нисте на Фејсбуку-у, не постојите. 9. Идентификација: Надзорни капиталисти се агресивно представљају као херојски предузетници. Многи људи се идентификују и диве се финансијском успеху и популарности надзорних капиталиста и сматрају их узорима. 10. Ауторитет: Многи такође сматрају ове корпорације и њихове вође ауторитетима за будућност: геније који виде даље од нас осталих. 11. Друштвено убеђивање: Као што смо више пута видели, постоји непрегледна каскада збуњујуће реторике која има за циљ да убеди људе у чуда повезана са надзорним капиталистичким иновацијама: циљано оглашавање, персонализација и дигитални асистенти. 12. Ограничене алтернативе: „Диктатура без алтернатива” је у пуној снази јер је циклус реинвестирања вредности понашања све ређи. Надзорни капитализам се проширио Интернетом, а тежња ка економијама обима и акције натерала га је у стварни свет. 13. Неизбежност: Тројански коњ рачунарског посредовања - вдећаи. апликације.

веза - ступа на сцену у неми-лосрдном потоку неизбежне реторике, успешно нас одвлачећи од високонамерног и историјски непредвиђеног надзорничког капитализма изнутра. Нове институционалне чињенице се шире и стабилизирају нове праксе. Упадамо у резигнацију и осећај беспомоћности. 14. Идеологија људске слабости: Поред неизбежности, надзорни капитализам је нестрпљиво наоружао економску идеологију људским слабостима, погледом на свет који људско-менталну активност уоквирује као ирационално и неспособно да примети регуларност сопствених неуспеха. Надзорни капиталисти употребљавају ову идеологију како би легитимисали своја средства за промену понашања: условљавање појединачна и популације на начине који су дизајнирани да избегну свест. 15. Незнање: Надзорни капиталисти доминирају ненормалном поделом учења у којој знају ствари које ми не можемо знати док смо принуђени да прикривамо своје намере и праксе у тајној закулисној акцији. Немогуће је разумети нешто што је створено у тајности. Ови системи имају за циљ да нас ухвате у мрежу, пленећи наше рањивости настале несиметричном поделом учења и појачане нашом оскуди-

цом времена, ресурса и подршке. 16. Брзина: Надзорни капитализам је у рекордном времену израстао од изузета до доминације као способност привлачења капитала и његове законе кретања, али одражава и специфичну стратегију у којој се брзина свесно примењује како би се парализовала свест и отпор, а истовремено нам одвлачи пажњу. Брзине надзорног капитализма надмашују демократију, чак и ако надмашују нашу способност да разумемо шта се дешава и размотримо последице. Ова стратегија је позајмљена из дугог наслеђа политичких и војних приступа стварању брзине као облика насиља, недавно познатог као „шок и страхопоштовање”.

Ових шеснаест одговора сугерише да у скоро две деценије од проналаска надзорног капитализма постојећи закони, углавном усмерени на приватност и неповерење, нису били довољни да поремете његов раст. Потребни су нам закони који одбацују основни легитимитет декларација надзорног капитализма и прекидају његове најосновније операције, укључујући нелегитимно предавање људског искуства као података о понашању; употреба вишка понашања као бесплатне сировине; екстремне концентрације

нових средстава за производњу; производњу производа за предвиђање (324).

Мрачни темељ надзорничког капитализма је нова врста трговине која нас поново замишља кроз сочиво сопствене препознатљиве моћи, посредоване помоћу његових метода понашања. Шта је та моћ и како преправља људску природу ради својих уносних извесности? (331). Гугл, Фејсбук и шире поље комерцијалног надзора често се приказују као „дигитални тоталитаризам”.

Мрачни темељ надзорничког капитализма је нова врста трговине која нас поново замишља кроз сочиво сопствене препознатљиве моћи, посредоване помоћу његових метода понашања. Шта је та моћ и како преправља људску природу ради својих уносних извесности? (331). Гугл, Фејсбук и шире поље комерцијалног надзора често се приказују као „дигитални тоталитаризам”.

Одбијање ових нових институција надзорног капитала и декларација на којима су изграђене значиле би повлачење друштвеног споразума ради надзора циљева и метода капитализма на исти начин на који смо једном повукли сагласност против асоцијалних и антидемократских пракси сировог индустријског капитализма.

успостављајући равнотежу снага између послодаваца и радника признавањем права радника на колективно преговарање и стављање ван закона дечијег рада, опасних услови рада, прекомерно радно време итд.

У време када се надзорни капитализам појавио као доминантан облик информатичког капитализма, морамо поставити питање: какву цивилизацију предвиђа? Каква је природа ове нове моћи? Како ће трансформисати наша друштва? Које решење за трећу модерност нуди? Под надзорним капитализмом, „средства за производњу” служе „средствима за модификацију понашања”. Машински процеси замењују људске односе тако да сигурност може заменити поверење (330). Мрачни темељ надзорничког капитализма је нова врста трговине која нас поново замишља кроз сочиво сопствене препознатљиве моћи, посредоване помоћу његових метода понашања. Шта је та моћ и како преправља људску природу ради својих уносних извесности? (331) Гугле, Фејсбук и шире поље комерцијалног надзора често се приказују као „дигитални тоталитаризам” (Menell 2013).

Тоталитаризам¹ је био усмерен на реконструкцију људске врсте кроз двоструке механизме геноцида и „инжењеринг душе”, док нас инструментарна моћ води у другом смеру. Капиталисте надзора не занима убојство или реформација наше душе. Иако су њихови циљеви на много начина једнако амбициозни као и циљеви тоталитарних лидера, они су у исто време потпуно различити (332).

Поименовање чудног облика моћи без преседана у људском искуству мора започети изнова ради ефикасног отпора и креативне моћи да инсистирамо на будућности коју сами створимо. Тоталитаризам је открио средство доминирања и тероризања људских бића изнутра (Arendt 2004, 431). Орвел је више него само измислио и приказао тоталитарни пројекат, отеловљујући саму суштину тоталитаризма: безобзирно инсистирање на апсолутном поседовању сваког појединачног људског бића, не као далеког другог познатог само по свом понашању, већ пре изнутра (347).

Научници попут Фридриха, Адорна, Гуријана, Бжежинског и Арона истичу да се тоталитаризам темељи на доминацији људске душе (Friedrich 1964; Friedrich and Brzezinski 1956; Adorno 1966; Adorno 1991; Gurian; Adorno 1985; Aron 1968). Да би овладао духом становништва, потребан је незамислив напор, што је био један од разлога што је тоталитаризму било незамисливо. Тоталитарна моћ не може успети даљинским управљањем. Сама усаглашеност је недовољна јер је потребно сваки појединачни унутрашњи живот трансформисати непрекидно претњом казне без злочина (338).

Тоталитаризам је функционисао путем средстава насиља, али инструментарна моћ делује кроз средстава понашања и овде се наш фокус мора померити. Инструментарна снага нема трансформацију за духовно спасење, нема идеологије на основу које би се могло судити о нашим поступцима. Не захтева поседовање сваке особа изнутра као споља. Не занима га уништавање наших тела и умова у име чисте оданости, не жели нашу тугу, бол или терор, иако са нестрпљењем поздравља промену понашања. Дубоко је и бескрајно равнодушан према нашим вредностима и мотивима. Брине ла све што

1 Реч тоталитаризам први пут се појавила у раду италијанског филозофа Ђованија Ђентилија (*Giovanni Gentile*) почетком 20. века, а касније је постала широко употребљива са Мусолинијевим доктрином фашизма, написаном 1932. са Ђентилом, који је тада био главни италијански филозоф фашизма (Grever 2004).

радио буде доступно њеним непрекидним операцијама интерпретација, израчунавања, модификовања, монетизације и контроле (338).

Тоталитаризам је био политички пројекат повезан са економијом у овладавању друштвом. Инструментаризам је тржишни пројекат који се приближава дигиталном како би постигао свој властити јединствени бренд друштвене доминације (347). Специфично „гледите посматрања” инструментаријанизма исковано у контроверзном интелектуалном домену познатом као „радикални бихејвиоризам”.

Нове технологије понашања су усмерене на јавно-приватне поделе како би се приступило свим подацима релевантним за предвиђање и контролу понашања (347). „Граница између јавног и приватног није фиксна”. Попут данашњих капиталиста за надзор, Скиннер је био уверен да ће технолошки проналасци потиснути приватност на маргину људског искуства, где ће се придружити „слободи” и другим узнемирујућим илузијама (Skinner 2012, 282).

Надзорни капитализам намеће своју вољу посредством свеprisутног дигиталног апарата, које ауторка назива Велики Други: сензуално, рачуноско средство које

приказује, надгледа, израчунава и модификује људско понашање. Велики Други комбинује ове функције знања и чињења да би постигао свеprisутна и невиђена средства за модификација понашања (353).

На овај начин инструментарна моћ производи бескрајно прикупљајуће знање за надзорне капиталисте и бескрајно умањујући слободу за нас док континуирано обнавља доминацију надзорног капитализма у подели учења у друштву. Лажну свест више не производе скривене чињенице класе и њихов однос према производњи, већ скривене чињенице заповести инструментарске моћи над поделом учења у друштву, јер она узурпира права одговора на суштинска питања: Ко зна? Ко одлучује? Моћ се некада поистовећивала са власништвом над средствима за производњу, али сада се поистовећује са власништвом над средствима за модификацију понашања које је Велико Друго (356).

Тоталитаризам је био трансформација државе у тотални пројекат поседовања. Инструментаризам и Велико Друго сигнализирају трансформацију тржишта у пројекат потпуне сигурности, подухват који је незамислив изван дигиталног миљеа, али такође незамислив изван логи-

ке акумулације која је надзорни капитализам. Ова нова моћ је производ конвергенције без преседана: Велике надзорне и покретачке могућности.

Инструментарна моћ делује са перспективе Другог, и своди људе на просто анимално понашање јер види само организме који су принуђени да служе новим законима капитала, сада наметнути сваком понашању. Индивидуалност је претња инструментарном друштву, узнемирујуће трење које усисава енергију из „сарадње”, „хармоније” и „интеграције” (411).

Надзорни капитализам и његова инструментарна моћ се темеље на променљивим „условима постојања” које сумирам као „колизију”. Надзорни капитализам нуди решења појединцима у облику друштвене повезаности, приступа информацијама, погодности која штеди време и, пречесто, илузије подршке (360). У доба надзорног капитализма инструментарна снага испуњава празнину, замењујући машине за друштвене односе, што представља супституцију сигурности за друштво. Потребни су нови дигитални системи који морају бити „интегрисани”, „холистички” „реагујући”, „динамичан” и „саморегулирајући”: „Потребно нам је радикално преиспитивање система дрвшта-

ва. Морамо створити нервни систем за човечанство који одржава стабилност система нашег друштва широм света” (400). Данас надзорни капитализам нуди нови образац за нашу будућност: машинску кошницу у којој се губи наша слобода да бисмо усавршили знање које се користи за профит других. Ово је незапамћена социјална револуција коју је тешко разазнати у магли утопијске реторике и брзе примењене утопистике коју су предводили водећи капиталисти надзора и бројне заједнице праксе - од програмера до научника података - које омогућавају и одржавају доминацију комерцијалног пројекта надзора (414).

Капитализам надзора зависи од експлоатације и контроле људске природе. Тржиште нас своди на наше понашање које је претворено у другу измишљену робу и обликовано за туђу потрошњу (440). Ова врста капитализам је дефинисана конвергенцијом слободе и знања без преседана. Степен те конвергенције тачно одговара обиму инструментарне моћи. Ова несметана акумулација моћи ефикасно отима поделу знања у друштву, успостављајући динамику укључивања и искључивања од које зависе приходи од надзора. Надзорни капитали-

сти тврде да имају слободу да наруче знање, а затим користе ту предност знања да би заштитили и проширили своју слободу (466). Надзорни капитализам је стигао на сцену са демократијом која је већ била на конопцима, а његов рани живот заштићен је и негован претензијама неолиберализма на слободу због којих је био удаљен од живота људи. Надзорни капиталисти брзо су научили да користе замах окупљања који је усмерен на истицање значења и моћ демократије (484).

Ауторка истиче да сураспад традиционалног друштва и еволуција друштвене сложености убрзали процесе индивидуализације. Дигитална повезаност је постала неопходно друштвено средство делом због раширеног институционалног неуспеха да се прилагоди потребама новог друштва појединаца, мењајући људску комуникацију, осветљавајући индивидуално и колективно понашање. Надзорни капитализам доминира и инструментализује дигиталну везу (427).

Аутор закључује да надзорни капитализам на изненађујуће начине одступа од историје тржишног капитализма, захтевајући несметану слободу и укупно знање, напуштајући реципроцитет капитализма са људима и друштвом. наметајући тотал-

ну колективистичку визију друштвеног живота уз надзор капиталиста и њихово свештенство података задужено за надзор и контролу. Надзорни капитализам и његова брзо акумулирајућа инструментарна моћ премашују историјске норме капиталистичких амбиција, претендујући на доминацију над људским, друштвеним и политичким територијама које се протежу далеко даље од конвенционалног институционалног терена тржишта. Као резултат таквог деловања, надзорни капитализам се најбоље описује као пуч одозго, а не свргавање државе, већ рушење народног суверенитета и истакнуте силе у опасном налету ка демократској деконсолидацији која сада прети западним либералним демократијама. Само „ми људи” можемо да преокренемо овај пут, прво именовањем досад невиђеног, затим мобилизацијом нових облика заједничког деловања: кључног трвења које поново потврђује примат цветајуће људске будућности као темеља наше информационе цивилизације. Ако ће дигитална будућност бити наша стварност, потребно је то учинити.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Zafirovski, Milan. 2007. "Neo-Feudalism' in America? Conservatism in Relation to European Feudalism." *International Review of Sociology* 17 (3): 393–427.
- Greenwood, Daniel J. H. 2017. "Neofeudalism: The Surprising Foundations of Corporate Constitutional Rights." *University of Illinois Law Review*.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2014, 237–70.
- Menell, Peter S. 2013. "2014: Brand Totalitarianism" (UC Berkeley Public Law Research Paper, University of California, September 4, 2013).
- Gregor, James. 2004. *Giovanni Gentile: Philosopher of Fascism*. New Brunswick, NJ: Routledge.
- Arendt, Hannah. 2004. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Schocken.
- Friedrich, Carl J, ed. 1964. *Totalitarianism*. New York: Grosset & Dunlap.
- Friedrich, Carl J, and Zbigniew Brzezinski. 1956. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Adorno, Theodor. 1966. "Education After Auschwitz." In *Critical Models: Interventions and Catchwords*. New York: Columbia University Press.
- Adorno, Theodor W. 1991. "The Schema of Mass Culture," In *Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. New York: Routledge.
- Adorno, Theodor W. 1985. "On the Question: 'What Is German?'" *New German Critique* no. 36 Autumn.
- Gurian, Waldemar. *Totalitarianism as Political Religion*.
- Aron, Raymond. 1968. *Democracy and Totalitarianism. Nature of Human Society Series*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Skinner, B. F. 2012. *Science and Human Behavior*. Kindle Edition: Free Press.

*Овај рад је примљен 30. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 19. маја 2021. године.